

De keerzijde van een Paars paradijs

Op zoek naar de wortels van de onvrede

► Ewald Engelen

'Welkom in de publieke sector', riep een vriend me, fietsend door het Amsterdamse, toe, toen ik verhaalde van de vieze toiletten, zieke leerkrachten, vertrekkende schooldirecteuren, 'zwarte' overblijfsaantjes, amateuristische administratie op de school van mijn dochter. En zo is het. De keerzijde van het Paarse paradijs is de onttakeling van de publieke sector. Of het nu gaat om het onderwijs, de zorg, de welzijnssector of de arbeidsvoorziening — in alle gevallen is het een litanie van falend beleid, incompetente bemensing en hoogdravende doelstellingen. Het eigen huis is op orde, de kleding smetteloos, de auto blinkend gepoetst, maar de heup voor opa laat op zich wachten, oma ontbreekt het aan verzorging en de kinderen keren onverrichterzake huiswaarts omdat hun lessen zijn uitgevallen. Want pas wanneer je kinderen krijgt, ziek wordt of je ouders naar ziekenhuis of verzorgingstehuis moeten, ontwaar je de krakkemikkige staat van de publieke sector. Daarbuiten heerst het Paarse paradijs van 'werk, werk, werk', 'druk, druk, druk', de leasebak, de verbouwing van het eigen koophuis, en het weekje Ierland, Frankrijk, Las Palmas of welke andere hippe vakantiebestemming ook.

Hoe erg is het? Zoals *The Economist* recentelijk in een survey van Nederland aangaf, is het landsbestuur redelijk competent, zijn de files niet al te lang, noch de wachttijden voor heup en hart, zijn de vertragingen in het openbaar vervoer niet al te frequent, en scoort het onderwijs op internationale benchmark-studies keer op keer hoog. Voeg dat bij ordelijke overheidsfinanciën, meer dan gemiddelde economische groei, het Nederlandse werkgelegenheidswonder, en je vraagt je af waarover Nederlanders klagen. En hoe luid waren (let op de

verleden tijd!) de klachten nu eigenlijk? Zonder morren schikten de Nederlanders zich in het onvermijdelijke. Waarschijnlijk omdat dat onvermijdelijke, net als het Nederlandse weer, niet al te zeer gekenmerkt werd door extremen. Het kan vriezen, het kan dooien, is zo'n Nederlands gezegde waarmee de Nederlander zijn fatalisme verwoordt en zijn pragmatisme belijdt. En dat kan hij doen omdat de dooi geen tropische waarden haalt en de vorst geen Groenlands peil bereikt. Oftewel, zo hadden de Nederlanders nog decennia kunnen doormodderen, zoals ze per slot van rekening ook al decennia hebben gedaan, met een zekere pragmatische wijsheid en een zekere saai gelatenheid.

Totdat ineens een voormalig bijzonder hoogleraar sociologie die bestuurlijke ervaring had opgedaan als directeur van de gratis openbaarvervoerkaart voor studenten en publieke bekendheid genoot vanwege zijn veelvuldige optredens in het lezing- en mediacircuit, genaamd Pim Fortuyn, zich aan het hoofd schaarde van de leefbaar-Nederland-beweging, die was voortgekomen uit het lokale bestuur en zich vooral profileerde via een antibestuurlijke bestuursstijl, ten hemel schreien- de incompetentie en smakelijke ruzies. Toen bleken private rijkdom en publieke armoede, in de welgekozen bewoordingen van John Kenneth Galbraith, plotseling een vruchtbare voedingsbodem te zijn voor wijdverbreide rancune en ressentiment jegens het politieke en intellectuele establishment.

Niet het ressentiment is verrassend. De politieke geschiedenis van de representatieve democratie leert dat er naast christen-democraten, burgerlijke liberalen en arbeideristische sociaal-democraten

ook altijd ruimte is voor mobilisatie onder kleine zelfstandigen en professionals die zich niet vertegenwoordigd weten door de grote emancipatiepartijen, zich verdrukt weten door het grootbedrijf en zich geschokt weten door het anticonformisme van de intellectuele elite. De ideologische slogans van deze mobilisatie zijn daarvan afgeleid: tegen de grote staat, tegen het grootbedrijf en tegen libertijnse aandriften. Afgezet tegen deze historische voorbeelden springt onmiddellijk in het oog dat Fortuyn en de zijnen veel hebben laten liggen. De staat is de zondebok, terwijl het grootbedrijf er genadig van af komt. Het bijbehorende cultuurconservatisme is evenmin prominent aanwezig. Maar wat wil je ook, met een lijsttrekker die ruiterslijk de anonieme herensex van de homosaua bezingt!

Die staat, die is in de ogen van Fortuyn en de zijnen synoniem aan Paars. Het overheidsfalen waarop zijn pijlen zich richten is eerst en vooral het falen van Paars. Voor de goede orde, Paars staat voor de historisch unieke coalitie van links-(D66) en rechtsliberalen (VVD) met sociaaldemocraten (PvdA) die sinds 1994 in het zadel zit. In het bijzonder richt de onvrede zich op de wachtlijsten in de zorg, de kwaliteitsproblemen in het onderwijs, het onvermogen om de aanwas van arbeidsongeschikten in te dammen, en het in gebreke blijven bij het terugdringen van het aantal migranten uit lager ontwikkelde economieën en, in het voetspoor daarvan, het falen van het integratiebeleid.

Een deel van deze verwijten is unfair en verkeerd geadresseerd, een ander deel is stomweg onjuist. De grote kladderatsj van de publieke sector begon niet in 1994 met het aantreden van Paars 1, maar veel eerder, in 1982 met het aantreden van Lubbers 1. Bovendien is incompetentie van alle tijden en is het evident dat complexere samenlevingen lastiger bestuurbaar zijn dan eenvoudigeren, waarbij ik er gemakshalve van uitga dat het Nederland van 1960 makkelijker bestuurbaar was dan het Nederland van nu. Ten derde kunnen niet alle feiten op het conto van de Nederlandse staat worden geschreven, net zo min als alle successen overigens. In een land met een corporatistische bestuurstraditie zijn succes en falen onvermijdelijk kinderen van meerdere ouders. Zo is in het onderwijs falen, plat gezegd, het gevolg van te grote ambities, en, in het voetspoor daarvan, ademloosheid. Eerder centralisme heeft de verhouding met het middenveld verstoord, een verstoring die vervolgens met steeds nieuwe bestuursconcepten wordt bestreden die uiteindelijk de chaos en onbestuurbaarheid alleen maar

vergroten doordat ze niet de kans krijgen zich te nestelen en tot routines te worden. In de zorg zijn de klachten een effect van het onvermogen een stabiele balans te vinden tussen de principes van gelijke toegang, professionele autonomie en kostenbeheersing. En zoals vergelijkend onderzoek leert: daar worstelen alle buitenlanden mee. De torenhoge arbeidsongeschiktheid is een verhaal op zich. Ten eerste heeft ook in Nederland productiviteitsstijging geleid tot arbeidsuitstoot. De laaggeschoolde industriearbeid van weleer is niet in voldoende mate gecompenseerd met laaggeschoolde dienstenaarbeid in de postindustriële economie van vandaag. Deze uitstoot is in Nederland echter niet terecht gekomen in de werkloosheid zoals in buurlanden, maar in de veel genuere arbeidsongeschiktheid. Dit 'sociale pact' is voor de Nederlandse economie misschien wel belangrijker geweest dan het roemruchte Akkoord van Wassenaar uit 1982, hoewel men daar tot op heden angstvallig het stilzwijgen over bewaart. Ten tweede worden fondsen en organisatie beheerd en beheerst door de sociale partners, en zijn pogingen van de overheid om meer greep te krijgen op de arbeidsongeschiktheid stuk gelopen op een rabiate verdediging van werknemers en werkgevers van hun privileges. Oftewel, er zijn verschillende oorzaken voor verschillende problemen in verschillende sectoren, die maar zeer ten dele in de schoenen van Paars geschoven kunnen worden. En dat weten de meeste Nederlanders ook eigenlijk wel. Zoals ze ook wel weten dat een nieuwe coalitie al evenzeer haar tanden op deze kwesties zal stukbijten. Onder normale omstandigheden streven nuchtere Nederlanders niet naar optimale oplossingen maar nemen ze genoegen met wat kan. Oftewel, deze vraagstukken kunnen maar een deel van de onvrede verklaren, laat staan haar huidige vurigheid.

Grotere verklaringskracht wordt toegedicht aan de problemen rond de vreemdeling. Volgens Fortuyn en de zijnen is het vooral de buitenlander die het heeft gedaan, en dan in het bijzonder de islamiet, alhoewel het niet helemaal duidelijk is wat hij heeft gedaan en wat dat met de islam te maken heeft. Als zodanig past de afkeer van de vreemdeling wel in het traditionele cultuurconservatisme van populistische bewegingen. Want ook zonder al te veel kennis van aard en omvang van de migratie naar Nederland en de prestaties van de verschillende etnische groeperingen in het Nederland van vandaag, bezien grote groepen kaaskoppen met lede ogen de demografische en in het voetspoor daarvan economische en sociale wijzigingen die zich de afgelopen drie decennia

in 'hun' Nederland hebben voorgedaan. Het tableau waartegen deze wijzigingen worden geplaatst, is dat van de mythische jaren vijftig; een sepia gekleurd Nederland met blozende, blonde, blauwogige gezinnen die, arm maar gelijk en gelukkig, er in hun pas aangeschafte Volkswagen Kevertjes of Opel Kadetten langs 's Heren wegen op uitgetrokken om het mooie eigen landje te ontdekken met behulp van kleurige ANWB-gidsjes en kaarten, en waarin het enige bonte het rondbonte en zwartbonte vee is dat de eindeloze groene weilanden en polders bevolkte. Dat overzichtelijke, etnisch en cultureel homogene Nederland is niet meer en dat betreurt men.

Voor de goede orde, dat Nederland heeft nooit bestaan. Een open economie als de Nederlandse is altijd een overslagplaats geweest voor goederen, kapitaal en mensen. Homogeen, in culturele en etnische zin, is Nederland dan ook nooit geweest. Ging het slecht met de handel en de economie, zoals in die suffe 18de eeuw, of in het quasi autarkische interbellum van Colijn, dan verdween ook de gastarbeid. Gaat het goed dan volgen in het kielzog van het kapitaal en de goederen die Nederland passeren ook de mensen van buiten die uit zijn op het verbeteren van hun lot; een zeer legitiem streven overigens, alhoewel velen die de term 'economisch vluchteling' in pejoratieve zin bezigen daar kennelijk anders over denken. Zo bezien is migratie de onlosmakelijke pendant van economische voorspoed en dus niet iets om je zorgen over te maken. Zorgwekkend wordt het pas als niemand meer hierheen wil komen! Zeker als je bedenkt dat de Nederlander zich onvoldoende voortplant en binnen een halve eeuw is aangewezen op bevolkingsaanwas elders om voldoende producenten en consumenten te hebben om het huidige welvaartspeil op de lange termijn te garanderen.

Maar dat is niet het meest curieuze aan de aversie van vreemdelingen die nu over Nederland waart, want de gemiddelde kiezer wordt in representatieve democratieën nu eenmaal nimmer op zijn expertise en oordeelvermogen aangesproken en historische sensibeleit is überhaupt een schaars goed. Curieus is vooral dat deze aversie ook leeft bij kiezers die bij wijze van spreken nog nooit een allochtoon in het wild zijn tegengekomen, laat staan er mee hebben verkeer. De laaggeschoolde kaaskop in Spangen, Kanaaleiland of Osdorp, om drie 'verturkte' wijken in drie grote Nederlandse steden te noemen, heeft nog enigszins recht van spreken. Zijn buurt, zijn werk, zijn voetbalclub,

zijn speelweide en zijn school zijn hem afgenomen door nieuwe 'medelanders' die anders ruiken, anders praten, zich anders kleden en zich anders gedragen. Toch al de hulpbronnen missend om tot heldere analyses van het migratievraagstuk te komen, liggen ressentiment en rancune op de loer. Men weet zich als het ware drie keer genomen. Men heeft niet aan den lijve de betovering van het Parse werkgelegenheidswonder ervaren, men heeft de uitkeringen waarop men is aangewezen schameler en schameler zien worden, en men weet zich gepasseerd door nieuwkomers die bovendien een voorkeursbehandeling ten deel valt die men zelf moet ontberen.

Nee, curieus is de minderhedenhaat onder de gegoede middenklasse, zeg: de tandarts, de verzekeringsagent, de vertegenwoordiger, de gepensioneerde met aandelenportefeuille, waardevast pensioen en eigen huis. Wonend in spiksplinternieuwe tuinsteden, uitzicht hebbend op groene weilanden en een betere baan met grotere financiële mogelijkheden, omsloten door een stevig vlechtwerk van witte vrienden, witte familie en witte bekenden, aangesloten bij een keur aan witte verenigingen en witte clubs, richt de rancune zich desalniettemin op de nieuwkomers die zich achter de geluidswallen van de A1 ophouden en dat alles niet hebben. Hoe deze rancune op de staart te trappen? Hier is geen belang, geen bedreiging, wel kennis, maar toch ressentiment. Waarom?

De verklaringen buitelen over elkaar, zoals van een land van vluchtige columnisten en maatschappelijk geëngageerde dominees verwacht mag worden. Is het eenvoudigweg een effect van te hooggespannen verwachtingen? Legt men de lat voor publieke dienstverlening door ge- en verwenning in het particuliere bestaan, stomweg te hoog? Is het het bezuinigingsbeleid dat sinds de eerste kabinetten-Lubbers wordt gevoerd en dat inmiddels is omgeslagen in een verkettering van iedere uitvreter en parasiet, en die nu, na de voordeurdeur en de bijstandsmoeder, de migrant heeft ontdekt? Is het een gevolg van voortschrijdende individualisering waardoor oude solidariteit in toenemende mate wordt ervaren als een hinderlijke band met lieden die simpelweg te stom en te lui zijn om voor zichzelf te zorgen? Of is het een effect van globalisering en schaalvergroting, waarvoor men een schuilplaats zoekt in het nabije en eigene, ook al is dat nog zozeer een constructie in plaats van een gegeven, nog zozeer mythe in plaats van realiteit?

Van alles wat, denk ik. Inderdaad is het een vreemde gewaarwording om je zieke schoonmoeder minder goed onderhouden te weten dan het buitenwerk van je huis. Het is deze gewaarwording die ten grondslag heeft gelegen aan wat ik het verraad van de Nederlandse elite noem. Of het nu gaat om de politieke, intellectuele of economische elite, men heeft en masse de volkswijken vervuild voor de tuinsteden, de wijksholen voor de witte burgerschool, de voetbalclub voor het hockeyen en golfen, de verplichte pensioenen voor individuele lijfrentepolissen en de massazorg van de publieke zorginstellingen voor het maatwerk van de particuliere aanbieder. Met name aan linkse kant heeft dat tot minder fraaie staaltjes hypocrisie geleid. Als een staatssecretaris van onderwijs hard roept dat het een schande is als ouders op de vlucht slaan voor zwarte leerlingen, terwijl zijzelf haar kinderen plaatst op een witte eliteschool, is dat vragen om vervreemding. En als je als ideologisch orakel van de Nederlandse sociaal-democratie het multiculturele drama aan de kaak stelt en pleit

voor een verlicht nationalisme, komt het je geloofwaardigheid niet ten goede wanneer je kiest voor zo'n zelfde school en je je dus schuldig maakt aan het gedrag dat volgens mij de eigenlijk oorzaak is van het multiculturele drama.

Zoals de VS zijn 'gated communities' heeft – ommuurde, Disney-achtige dorpen met bewaakte toegangspoorten en bordjes in de voortuinen van particuliere bewakingsdiensten die gewapende antwoorden beloven op ongevroegde betreding – zo kent Nederland zijn gesegmenteerde sectoren. De werkloosheid onder migranten is sterk gedaald gedurende Paars, zoals ook het zelfstandig ondernemerschap onder migranten sterk is toegenomen. De keerzijde is dat het werk simpel is, de betaling slecht en de omstandigheden armzalig zijn, en dat geldt al evenzeer voor de perspectieven. De zelfstandigen komen in grote getale terecht in segmenten als de schoonmaakbranche, de kappersector, de manicurebranche, de caféhouderij, de restaurantsector en de snackbarhouderij, alwaar men zich alleen in leven kan houden met behulp van zelfexploitatie en illegaliteit. Migrantenvangen eveneens slechtere scholing, slechtere gezondheidszorg en slechtere huisvesting. Bovendien moeten nieuwkomers in deze 'reservaten' zelf maar zien hoe zij zich de normen, waar-

den en codes van de ontvangende samenleving eigen maken. Zoals voor veel witte ontvredenen geldt dat zij nimmer een Turk of Marokkaan in het wild zijn tegengekomen, zo geldt voor veel Turken en Marokkanen dat zij nog nooit met een kaaskop hebben gesproken, gedronken, of gegeten, laat staan gevreeën.

En hoe denkt U dat nieuwkomers zich gebruiken eigen maken? Via inburgeringscursussen en lessen 'vaderlandsche geschiedenis', zoals 'verlichte nationalist' als Paul Scheffer en Jos de Beus menen? Kom nou, door te zien, te ruiken, te voe-

len, te horen en vooral zelf te doen, en door continue correctie via de voorbeelden van de burens, klasgenoten, collega's, clubgenoten. Integratie is een proces van osmose. Integreer doe je in het dagelijks leven, niet in cursuslokalen. Maar als die correctie ontbreekt doordat de burens, collega's, klas- en buurtgenoten al evenzeer nieuw, pril en onzeker zijn, verbaast het U dan dat de integratie traag verloopt? Verbaast het U dan dat migranten zich sterker

richten op hun land van herkomst dan op hun land van bestemming? Verbaast het U dan dat zij hun identiteit vooral ontlenen aan de religieuze en culturele hulpbronnen van thuis? Oftewel, het is niet verrassend dat migratie en integratie met problemen omgeven zijn, het is juist verrassend dat die problemen betrekkelijk gering zijn en dat zulke grote groepen nieuwkomers, vooral van de tweede generatie, zich zo soepeltjes en zo succesvol in de boezem van de Nederlandse samenleving hebben genesteld.

De islamisering van Nederland, zo ze al plaatsvindt, is eerder product dan oorzaak van de toenemende culturele, sociale en economische segregatie. Hoewel de overheersende neiging van politici, beleidsmakers en wetenschappers is om het migratie- en integratievraagstuk vooral in culturalistische of etnische termen te duiden, is het uiteindelijk een doodordinaire klassenkwestie en moet de oplossing dus worden gezocht in grotere doordringbaarheid van de schotten tussen de verschillende economische posities; 'It's the economy, stupid!', om met Clinton te spreken. Dan volgt de rest – sociale, culturele, erotische incorporatie – vanzelf. Maar dat is in dit postmoderne, neoliberale tijdsgewricht niet een populaire analyse.

Het is dan ook geen toeval dat een onverdachte tegenstander van migratie als Jörg Haider onlangs zijn Oostenrijkse landgenoten het Nederlandse migratiebeleid als lichtend voorbeeld voorhield.

Het punt is dat Nederland allesbehalve een gast-vrije samenleving is voor nieuwkomers. Even wat cijfers. In 1997 bevonden zich 280 duizend Turken, 233 duizend Marokkanen en 435 duizend migranten afkomstig uit Afrika, Midden-Oosten en de Balkan in Nederland. Sinds de eerste oliecrisis in 1973 voert de Nederlandse overheid een zeer restrictief migratiebeleid. Wat binnenkomt komt binnen op grond van internationale verdragen waar Nederland zich alleen aan kan onttrekken op straffe van internationale ostracisme. Sterk gegroeid is vooral de komst van asielzoekers en vluchtelingen afkomstig van de mondiale slachtevelden die met Geneefse conventies in de hand een veilig onderkomen zoeken. In 1980 waren het er nog maar 976, terwijl het er in 1999 dik 42 duizend waren en zij in 1994 en 1998 zelfs het aantal van respectievelijk 52 duizend en 45 duizend bereikten. Maar aanvragen zijn iets anders dan toelatingen. In reactie op de aanwas zijn de toelatingcriteria het afgelopen decennium geleidelijk aangescherpt. Zo werden in 1995 18 duizend aanvragen gehonoreerd en 32 duizend afgewezen. In 1996 waren dat er respectievelijk 23 duizend versus 51 duizend. In 1998, 15 duizend tegen 28 duizend. In 1999, 13 duizend versus 41 duizend. En in 2000, 8 duizend tegen maar liefst 57 duizend. Inmiddels meldt de Nederlandse immigratiedienst dat het aantal asielaanvragen zodanig is gedaald dat nog dit jaar ontslag voor 150 van de 3700 werknemers zal worden aangevraagd.

Van het totale aantal immigranten in 1999 van 119 duizend waren er 11 procent asylanders, 17 procent gezinsherenigers, 27 procent terugkerende Nederlanders, 15 procent inwoners van EU-landstaten, 18 procent arbeidsmigranten (variërend van Zuid-Afrikaanse verpleegsters tot Japanse zakenlieden en Amerikaanse bankiers), en 8 procent Antillianen met Nederlands staatsburgerschap. Oftewel, het Nederlandse migratiebeleid is ruimhartig voor gediplomeerde buitenlanders en zeer bekrompen voor ongediplomeerde buitenlanders of buitenlanders met een kleurtje. Het is dan ook geen toeval dat een onverdachte tegenstander van migratie als Jörg Haider onlangs zijn Oostenrijkse landgenoten het Nederlandse migratiebeleid als lichtend voorbeeld voorhield.

'Modernisering' is gelijk aan toenemende complexiteit door groeiende maatschappelijke arbeidsdeling met toenemende wederzijdse afhankelijkheid als resultaat, en, als het even meezit, nieuwe vormen van morele betrokkenheid. De

privatisering van het eigen geluk en de eigen welvaart is een ontwikkeling die dat laatste doorkruist. Niet doordat de feitelijke afhankelijkheid afneemt (autarkie is een ideaal dat alleen door superrijken wordt beleeden), wel doordat die afhankelijkheid eenzijdiger wordt, en doordat die eenzijdigheid in toenemende mate wordt geduid als verdienste in plaats van als lot.

Nederland is een land van christenen, socialisten en humanistische burgers die gezamenlijk een ruimhartige welvaartsstaat hebben opgezet die was gestoeld op het gezin als hoeksteen van de samenleving. De eerste twee politieke ideologieën schraagden klassieke emancipatiebewegingen. Solidariteit in eigen kring hoorde daar bij, en toen de beschermende paraplu van de welvaartsstaat eenmaal was uitgeklapt ging die solidariteit over op alle Nederlanders. Decennialang bekenden Nederlanders zich blijmoedig tot het solidarisme van collectieve regeling. Pas tegen het einde van de jaren zestig kwam daar geleidelijk verandering in. Maar toen ging het snel ook. De libertijnse bevrijding uit het kleinburgerlijke bestaan dat de zogenaamde protestgeneratie van die tijd bevocht op de toenmalige regenten, ontnam kleinburgerlijke deugden en ondeugden hun vanzelfsprekendheid en promoveerde authenticiteit, in plaats van gehoorzaamheid, conformisme en dienstbaarheid, tot *summum bonum*. Inmiddels heeft de sociaal-democratie 'haar ideologische veren afgeschud' en zich volmondig bekend tot marktwerking en heeft de christen-democratie het levensbeschouwelijke onderspit gedolven in het gevecht met het geïndividualiseerde spiritualisme van de 'new age'. De resulterende ideologische ontheemdheid heeft geleid tot een wonderlijk amalgaam van individueel altruïsme en hardvochtig libertarisme; je krijgt wat je verdient, ergo: wat je krijgt, verdien je, ongeacht of het nu om een jaarsalaris of aids gaat. Volgens deze redenering behoeven marktuitskomsten geen correctie maar zijn ze moreel legitiem. Sterker nog, marktcorrectie is immoreel want reproduceert asymmetrie en ongelijkheid en bindt mensen in een cultuur van afhankelijkheid. Verliezers hebben niet langer recht op compensatie, maar mogen hopen op caritas.

En dan zitten we inderdaad midden in het neoliberale tijdsgewricht. De effecten hiervan zijn driedelig geweest. Ten eerste dat de feitelijke wederzijdse afhankelijkheid is weggepoetst achter het typisch Amerikaanse vertoog van 'rugged individualism'. Ten tweede dat de wederzijdse afhanke-

lijkheden in verhoogde mate asymmetrisch zijn geworden, zoals tot uitdrukking komt in de ook in het Paarse paradijs sterk gestegen vermogens-, inkomens- en andere ongelijkheden. En ten derde dat die asymmetrie niet langer aanleiding is voor redistributie omdat marktuitskomsten immers verdiend zijn. Pervers is dat deze afnemende solidariteit mede in gang is gezet door de Nederlandse sociaal-democraten die nog in de jaren tachtig dachten de afbraak van de verzorgingsstaat binnen de perken te kunnen houden door het neoliberale vertoog over klappers, parasieten en bijstandsfraudeurs over te nemen. Inmiddels wordt iedere uitkeringsgerechtigde beschouwd als klapper en is er geen politieke meerderheid te vinden voor het bestrijden van de onveranderd grote armoede in Nederland, zeker bij eenoudergezinnen, door middel van ruimhartigere uitkeringen en toegangs criteria.

En zo is de Nederlandse samenleving een hardere geworden. De economische welvaart is ongelijker over haar inwoners verdeeld en de trampoline voor hen die mistasten is grotere gaten gaan vertonen. En wat ook de argumenten zijn geweest waarmee deze verharding is doorgevoerd – grotere mobiliteit, zelfredzaamheid, ondernemende samenleving, activeringsstaat in plaats van verzorgingsstaat – feit is dat zij door alle grote ideologische stromingen – seculier en christelijk, rechts en links – werd nagestreefd. Maar waar ongelijkheden toenemen, groeit ook de hebzucht, en waar levensbeschouwelijke betekenskaders ontbreken, verschaft het koopgenot van de consumptiecultuur tenminste een kortstondig substituut. Dit ideologisch en institutioneel brouwsel – want vergeet niet dat de economische ambities van Paars vooral lagen bij een verdergaande commodificatie van het sociale verkeer – is het dat mijns inziens heeft geleid tot een groeiend gevoel van onbehagen. Niet, zoals in de 17de eeuw, uit gêne voor de eigen rijkdom, maar juist vanwege de afwezigheid ervan bij een groeiende groep minvermogenden waarmee men zich door etnische, linguïstische, culturele, religieuze en, *last but not least*, sociale scheidslijnen toch al nauwelijks verbonden wist. En dan wordt het eenvoudig, hè? Hoe meer men heeft, hoe meer men kan verliezen, hoe meer men kan verliezen, hoe meer men dat vreest, en hoe meer men dat vreest, hoe meer men om 'blauw

op straat' gaat roepen. Het wrange is alleen dat men de eigen welvaart te danken heeft aan dezelfde processen van internationalisering die ook deze groepen minvermogenden hierheen hebben gebracht. Zoals gezegd – in het kielzog van kapitaal en goederen komen mensen, en dat zijn niet alleen Japanse managers, Amerikaanse advocaten en Britse aandelenanalisten, maar ook Ghanese schoonmakers, Turkse schoenlappers en Poolse aspergestekers naar Nederland. Het ene wil men wel en het andere niet, en dat is nu net onmogelijk. Ziehier de inconsistentie van de heersende onvrede.

Veiligheid wordt dan een thema, en migratie, want in de gedachtewereld van de gegoede klasse zijn migranten synoniem aan criminaliteit, en via de aanval op de effectiviteit van de staat wordt indirect ook de besteding van belastinggelden een thema. De inrichting van de economie, duurzaamheid, democratisering – klassieke 'progressieve' thema's –

schitterenden deze verkiezingscampagne door afwezigheid. Ten dele omdat de spelbepalende middengroepen het gewoon goed hebben, genoeg te zeggen hebben en men toch al ecologisch kalfsvlees en ecologische tuinbonen eet, maar ten dele ook omdat structurele analyses niet langer worden gemaakt en men verschijnselen als criminaliteit behandelt als culturele dan wel etnische kwesties die met

behulp van repressie ('meer blauw op straat') en integratie ('inburgeringscursussen') kunnen worden aangepakt. Wat dat aangaat, is de oppervlakkigheid van het debat schrijnend, en is de schrillheid van de standpunten hilarisch. Het heeft altijd iets absurds om volwassen mannen en vrouwen in maatpak en mantelpak met veel aplomb en veel dure woorden de plank verschrikkelijk te zien misslaan. Dat is, naast de neoliberale verharding en de inconsistente houding ten opzichte van globalisering, de derde wortel van de onvrede.

Want mijns inziens is de Nederlandse intelligentia, en ruimer het eigentijdse academia, een belangrijke mededader van dit politieke drama achter de dijken geweest. Zij heeft verzaakt. En dus behoeft eigenlijk niet het ressentiment van de gegoede middenklasse verklaring, hoe curieus zij op het eerste gezicht ook is. Want ressentiment is inherent aan een representatief systeem waarin tegemoet wordt gekomen aan onderlinge verschillen in tijd, expertise en motivatie door mid-

Veiligheid wordt dan een

thema, en migratie, want in de

gedachtewereld van de

gegoede klasse zijn migranten

synoniem aan criminaliteit

del van het principe van democratische arbeidsdeling. En bovendien heeft de goeude middenklasse op de keper beschouwd nauwelijks redenen voor ressentiment en rancune, zoals ik heb betoogd.

Wat veel meer bevreemdt, is dat Fortuyn er met zijn simpele diagnoses, analyses en voorstellen in is geslaagd dat altijd aanwezige ressentiment te mobiliseren en kanaliseren zonder door de politieke en intellectuele elite inhoudelijk te zijn gecorrigeerd. Dat is alleen maar uit te leggen door te wijzen naar de heersende intellectuele mode om uitsluitend te kijken naar bovenbouwverschijnselen in plaats van af te dalen naar de structureel-economische factoren die deze verschijnselen mogelijk maken. Het is niet links die een 'klimaat van haat' heeft geschapen, zoals woordvoerders van de lijst Fortuyn na zijn moord riepen; het is een dominant postmodern relativisme dat een klimaat heeft gecreëerd waarin makkelijke antwoorden op moeilijke vragen kunnen floreren. Als Fortuyn het monster is dat Kok heeft gebaard, zoals een kop in het *NRC Handelsblad* luidde, dan is Kok, de meester van de pacificerende platitudes, het monster dat door de postmoderne verculturalisering van de sociale wetenschappen is gebaard. En op perverse wijze de plebejische aantijgers van politiek links gelijk gevend, zijn het mijns inziens vooral progressieve wetenschappers en intellectuelen die als voertuig van deze sluipende infantilering van het politieke bedrijf moeten worden aangewezen.

Het is geen toeval dat aan de kribbe van de sociale wetenschappen de opkomende socialistische emancipatiepartij stond. Niet alleen omdat beide kinderen zijn van dezelfde maatschappelijke ontwikkelingen – industrialisatie, de commodificatie van goederen, grondstoffen en relaties, de bureaucratisering van het staatsbestuur –, maar ook omdat de emancipatiepartij haar bestaansrecht ontleende (let op de verleden tijd) aan verbetering van maatschappelijke arrangementen en zij het programma daarvoor in belangrijke mate haalde uit structurele maatschappelijke analyses. Sociale wetenschap en sociale emancipatie kunnen niet zonder elkaar. Het is niet voor niets dat de Webbs van de Britse Labour Party de *London School of Economics* financierden en dat het roemruchte Frankfurtse *Institut für Sozialforschung* sterke institutionele banden had met de *Sozialistische Partei Deutschland*. Wie iets wil veranderen, moet op zoek naar de oorzaken, en wie op zoek wil naar oorzaken gebruikt daarvoor sociale wetenschappen.

Deze waarheid is de afgelopen decennia in haar tegendeel komen te verkeren. Maakbaarheidsambities zijn in theorie – niet in praktijk: nergens zijn zoveel markten 'gemaakt' als juist in het Paarse paradijs – opgegeven, terwijl zoiets als kritische maatschappijtheorie is vervangen door *cultural studies* en postmoderne literatuurwetenschap. Oftewel, er is noch vraag naar noch aanbod van structurele maatschappelijke analyses. Daarmee is de intellectuele voeding van linkse politici dun en waterig geworden, en laten zij hun programma-punten, bij gebrek aan wetenschappelijke sturing en politieke autoriteit, afhangen van klankbordgroepen en andere marketingtechnieken, terwijl in debatten makkelijke oplossingen voor moeilijke vraagstukken worden gedebiteerd. Al ver voor Fortuyn grossierde links (en rechts) in anti-intellectueel populisme. En daaraan was, zo meen ik, de intellectueel in belangrijke mate zelf debet.

De angst voor paternalisme, zelf het product van intellectuele nood in een wereld van toenemende complexiteit en onoverzichtelijkheid, heeft de veelbediscussieerde kloof tussen politiek en burger gebaard, die men vervolgens via allerlei populistische aandriften heeft getracht te overbruggen. Natuurlijk is daarvoor democratische legitimiteit te claimen. Want is democratie niet luisteren naar het volk? Dat is ook wat de stemmers van Fortuyn beweren: hij zei wat wij dachten. Vergeeten wordt dan dat het volk niet een is, en dat kiezers zelden weten wat ze willen. Een van de traditionele rollen van politieke partijen in representatieve democratieën, naast mobilisatie en werving en selectie van bestuurders, is de articulatie van maatschappelijke wensen en verlangens. En dat proces van articulatie is niet alleen nimmer passief, zoals het gebruik van klankbordgroepen pretendeert, maar behoort dat ook niet te zijn. Politieke articulatie vooronderstelt interpretatie, manipulatie en, idealiter, zuivering van onderling tegenstrijdige wensen en verlangens door deze niet alleen tegen elkaar maar ook tegen breed gedeelde politiek filosofische beginselen af te wegen. Dat hebben de Paarse partijen nagelaten, waarmee zij de ruimte hebben gecreëerd die Fortuyn zo vakkundig heeft weten te benutten, en zij uiteindelijk hun eigen graf hebben gegraven.

Inmiddels heeft de Nederlandse kiezer gesproken. 15 mei is een dag van de rancune geworden. Paars is weggevaagd. PvdA heeft nog 23 zetels en VVD 24, tegen respectievelijk 45 en 38 vier jaar geleden. D66, de derde coalitiepartner, heeft zeven zetels verloren, van 14 in 1998 naar zeven. Links

is sterk verzwakt uit de verkiezingen gekomen. De Socialistische Partij heeft weliswaar vier zetels gewonnen en staat nu op negen zetels, maar naast het verlies van de PvdA en de ene zetel verlies van Groen Links (van 11 naar 10), is dat een druppel op een gloeiende plaat. Nee, de Nederlandse kiezer heeft zich duidelijk uitgesproken voor een rechtser koers, met name op het gebied van criminaliteit en migratie, door en masse te kiezen voor de christen-democraten en de lijst van de vermoorde Pim Fortuyn. Weggevaagd in 1998, komen de christen-democraten nu, na een leiderschapscrisis eind vorig jaar, terug met 43 zetels, een winst van 14 zetels in vergelijking met 1998. De lijst Fortuyn komt binnen met maar liefst 26 zetels, een ongekeerde gebeurtenis in de lange Nederlandse parlementaire geschiedenis. En nu? Commentatoren wijzen op het gebrek aan samenhang binnen de lijst Fortuyn en het gebrek aan bestuurlijke kwaliteit van haar leden, vrezen een ongeleid projectiel, een onbetrouwbare coalitiepartner, een instabiel parlement, en verwachten dus op korte termijn nieuwe verkiezingen. Ik weet het niet. Hoewel ik de reminiscenties aan het interbellum die vooral bij intellectuelen vernomen kan worden – Geert Mak spreekt in de Groene Amsterdammer van 'ringen van vuur' die rond de principes van vrijheid, gelijkheid en broederschap moeten worden gelegd –, vooral bombastisch en weinig nuchter vind, kan ik niet verhelen als radicaal democraat voor deze keer maar wat blij te zijn met de vele 'checks and balances' die het Nederlandse politieke en bestuurlijke systeem herbergt. Politiek enthousiasme is een groot goed maar oogt toch echt minder fraai als zij wordt gedreven door ressentiment en rancune en uitgaat naar geborneerdheid en stupiditeit. Op dergelijke momenten is stabiliteit, ben ik bang, een groter goed.